

Skatt, risk och brott*

Av Lars Emanuelsson Korsell**

Expertrapport 3 till skattebasutredningen

Mars 2002

*Tack till professor Göran Ahrne, enhetschefen Stina Holmberg, kommittésekreterare Åsa-Pia Järliden-Bergström, docent Sven-Åke Lindgren och docent Helene Örnemark-Hansen för synpunkter.

**Verksjurist vid Brottsförebyggande rådet. BRÅ. Box 1386, 111 93 Stockholm, 08-401 87 11, lars.korsell@bra.se

Innehåll

1	Risk	571
2	Skattebrott och spaningsbrott	575
3	Anmälda brott	577
4	Lagförda skattebrott.....	579
5	Organisatoriska lösningar för en riskbedömning på ekobrottsområdet - förslag och realiteter	581
6	Hur fungerar riskbedömningen på ekobrottsområdet? ...	585
7	Teorierna om orsakerna till brott.....	587
8	Teorierna om varför vi följer regler	595
9	Början till en riskbedömningsmodell.....	599
10	Åtgärder för att möta de faktorer som ger upphov till skattebrott	603
11	Avslutning och summering.....	611

1 Risk

Hökarna är den mest intressanta kategorin när man studerar skattefusket. De är individualister. De trivs inte i organisationer utan strävar efter att utvidga gränserna och reglerna så att de bättre passar dem själva. "These are the entrepreneurs, the innovative professionals and the small businessmen. Their aim is 'to make it'" (Mars, 1982:2).

Med risk brukar man mena graden av sannolikhet för att något skall inträffa – *hotet* – multiplicerat med vilka konsekvenser – *skador* – detta för med sig. En stor del av det politiska beslutsfattandet handlar i dag om att hantera risker. (Giddens, 1999). I det moderna samhället har en viktig fråga blivit att försöka kontrollera framtiden. Tidigare var risker, riskbedömningar och hantering av risker mest en fråga för tekniker, statistiker och ekonomer. Numera upptar exempelvis miljörisker och andra svårgräpbara risker dagordningen på de mest skiftande områden (Lupton, 1999 och Gustafsson, 1997). På ett helt annat sätt än tidigare lever vi med känslan att kunna utsättas för brott (Garland, 2001). Riskbedömningar görs exempelvis om terroristgrupper och organiserad brottslighet i syfte att väga olika risker mot varandra för att kunna prioritera motåtgärder (Vander Beken och Black, 2001). Inom juridiken har länge använts begrepp som fara och risk (Jareborg, 2001). Sceptiker finns ändå som menar att intresset för risker bara är en modefluga, som snart kommer att försvinna. Men som Hutter (2001) påpekat, på lagstiftningens område kan detta intresse inte bara upphöra, eftersom "management of risk is what regulation is all about". Eftersom skatter handlar om lagstiftning – och kontroll av att den följs – är begreppet risk centralt vid såväl lagstiftningsarbetet som kontrollverksamheten inom skatteområdet.

Enligt Hutter (2001) finns det olika perspektiv på begreppet risk, från att hysa tillit till tekniska beskrivningar över identifiering och kvantifiering av risker till att det inte finns några objektiva

mätningar av risker. En mindre extrem inställning är att risker är socialt konstruerade och hur de uppfattas är en produkt av selektion och kommunikation. Det betyder att risker kan mätas, men även en insikt om att det finns tekniska, politiska och filosofiska problem när olika risker skall bestämmas.

När det gäller skattelagstiftning, skattekontroll och förebyggande arbete är det viktigaste med en strukturerad riskbedömning att den erkänner behovet av att denna måste vila på kunskap. Även om modeller för riskbedömning enbart är ett hjälpmedel, som ständigt måste förbättras och aldrig nå någon fulländning, är det i grunden själva vitsen med modellen. I klartext handlar det om ett stöd för att försöka göra det som är viktigt, och i rätt tid, i stället för att låta allt rulla på som vanligt.

Det finns naturligtvis en mängd faktorer som måste vägas in för att ett riskbedömningssystem skall fungera väl. Inte minst handlar det om förändringar i omvärlden, den tekniska utvecklingen och vad som sker inom näringslivet. Denna uppsats begränsar diskussionen till några få punkter, men som bedöms vara av central betydelse.

Den första punkten handlar om problemet med spaningsbrott. Hur skattemyndighetens kontrollverksamhet är utformad och vilka resurser som sätts in styr vilka brott som upptäcks, och vilka brott som inte upptäcks. Försöker man inte gå utanför dessa gränser, med hjälp av forskning och underrättelsetjänst blir följden att riskbedömningen sker isolerat, med begränsad kontakt med det som äger rum utanför det område som kontrolleras. Vad som sagts om brott gäller naturligtvis också för andra skattefel som inte skett med brottsligt uppsåt. Vilka skattefel som upptäcks beror på hur kontrollen är dimensionerad och vad den är inriktad mot.

I en riskbedömningsmodell är det naturligtvis svårt att värdera båda de relevanta faktorerna i riskbegreppet, *sannolikheten* för att något skall inträffa och *skadans* storlek om det inträffar. Det räcker inte med att inhämta kunskap om skattebrottslighetens omfattning och struktur, även om det sker på ett initierat sätt som inte enbart vilar på erfarenheter från den brottslighet som hamnar i kontrollsystemens nät. Hur skiljer man det viktiga från det mindre viktiga? Skatteundandragandet kommer sannolikt alltid att vara relativt omfattande och frågan är vilka former som är mer allvarliga än andra och vilka typer av skatteundandragande som kan leda till en ökning om inte åtgärder sätts in i tid.

Särskilt besvärligt är det – som fallet alltid kommer att vara med skatteundandragandet – att en rad risker måste vägas mot varandra och prioriteringar är nödvändiga. Varje risk bör mötas med välavvägda åtgärder. Då är det viktigt att ha enhetliga metoder för att bedöma sannolikhet och skada. För även om insamlingen av information om brottsligheten sker med en hög grad av vetenskaplig metodik, finns en "risk" för att själva riskbedömningen sker slumpmässigt och blir beroende av de involverade personernas egna erfarenheter, fördomar och preferenser. Särskilt på ett moraliskt kraftområde som kriminalitet är det alltför lätt att dra slutsatser som saknar förankring i empiri och teori.

Här kan teorier om varför personer följer lagstiftningen eller begår brott vara av värde. Sådana teorier kan vara ett hjälpmedel för att bedöma sannolikheten för att problem kan inträffa och kan komma att växa och därmed medföra stor skada. Det måste understrykas att det naturligtvis inte är tillräckligt med att använda enbart dessa teorier vid riskbedömningen, utan de skall ses som en hjälp. En mängd andra faktorer måste tas med i bilden.

Men teorierna är inte enbart till nytta vid själva riskbedömningen utan också när nästa steg skall tas och motåtgärder övervägas. Särskild betydelse har de när brottsförebyggande åtgärder skall vidtas. En modell som bygger på teorier, redovisas därför som kan vara till hjälp när sådana insatser diskuteras. En modell för riskbedömning behöver därför inte reduceras till enbart den löpande och strategiska kontrollverksamheten, utan bör också kunna tillämpas inför ny lagstiftning eller ändring av befintliga regler (Korsell, 2000).

2 Skattebrott och spaningsbrott

Skattebrott liksom många andra ekonomiska brott, är ofta till sin natur "spaningsbrott", de ger sig inte tillkänna utan måste upptäckas av kontrollorgan. Skälet är att det inte finns något naturligt offer, en enskild person eller en organisation, som blivit utsatt för ett brott och därmed kan anmäla det till myndigheterna. I stället är det ett abstrakt brottsoffer; samhället, skattesystemet eller skattekollektivet som är offer. Om ett spaningsbrott inte upptäcks genom kontroll eller spaning kommer det heller aldrig att registreras, hamna i kriminalstatistiken och utredas samt leda till fällande dom. Därför speglar rättsstatistiken dåligt den ekonomiska brottsligheten. I stället beskriver statistiken de resurser som sätts in och hur de används.

Inriktningen på kontrollen bestämmer vilken typ av brott som upptäcks. Om skattemyndighetens revisioner koncentreras till utsatta branscher som exempelvis taxinäringen och restaurangbranschen, och brott naturligtvis upptäcks, bekräftar resultatet vår bild av den ekonomiska brottsligheten. Vad kontrollorganen inriktar sig på och upptäcker definierar också den ekonomiska brottsligheten. Skulle vi använda kontrollresurserna på ett helt annat sätt skulle brottsligheten sannolikt se annorlunda ut, utan att något egentligen har hänt. (Weisburd et. al., 1991 och Shapiro, 1984)

Men även om ett brott upptäcks är det inte säkert att det anmäls. När det gäller sådana brott som upptäcks av kontrollorgan, kan förklaringen till att brottet inte anmäls vara att det är ett visst besvär att skriva en anmälan och ta fram ett underlag som stöder brottsmisstanken, ett arbete som kanske inte "premieras" av den anställdes överordnade i den organisation där upptäckten skett. Anmälan kan uppfattas som den sista uppgiften i ett revisionsuppdrag och därmed den minst viktiga. Det finns heller inte något påtagligt yttre tryck för att anmäla; den misstänkte hör knappast av sig och stöter på. Däremot är det många andra konkurrerande

arbetsuppgifter än att skriva en anmälan som tydligare kräver uppmärksamhet. Det finns också en besvikelse hos många "anmälare" inom myndigheter och konkursförvaltning. De tycker inte att mycket händer med deras anmälningar när de getts in till polis och åklagare. Sådana "tappade sugar" leder till minskad anmälningsbenägenhet. (Korsell, 2001)

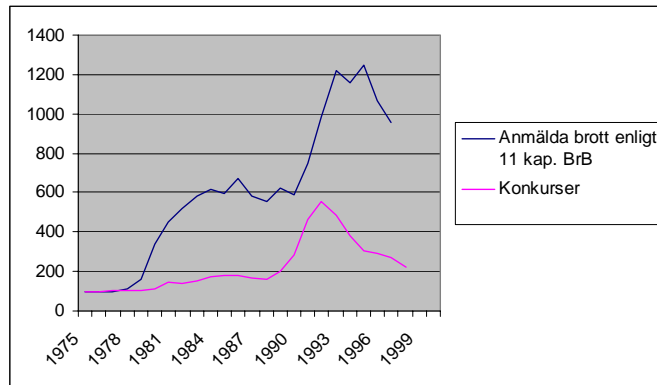
3 Anmälda brott

Problemet med alla statistiska redovisningar av kontrollverksamhet och brottsbekämpning är således att de bara speglar vilka insatser som sätts in och hur dessa används och tillämpas. De ger inte en korrekt beskrivning av den brottslighet som finns. Om en riskbedömningsmodell tar för mycket hänsyn till de brott som myndigheterna faktiskt upptäcker kommer den att bli mindre effektiv eftersom den inte beaktar de brott som finns utanför kontrollsystemen och därmed också modellen. Som nämnts gäller samma sak för andra typer av skattefel än sådana som är brottsliga. I det följande kommer denna problematik att utvecklas.

Figur 1 nedan visar anmälda brott enligt 11 kap. brottsbalken. Det är dels brott mot borgenärer, dels bokföringsbrott. Men bokföringsbrott svarar för den största delen av anmälningarna. Det brottet upptäcks mest av konkursförvaltare, men också genom skattemyndighetens revisioner. Som framgår ökade anmälningarna kraftigt under början av 1980-talet; ett språng som medfört att anmälningarna härefter alltid legat på högre nivå än tiden före. Skälet är 1979 års konkursreform som innebar att konkursförvaltare, dvs. tränade jurister, förordnades i samtliga konkurser, även i de s.k. fattigkonkurserna där någon utdelning inte var att räkna med. Härigenom utvidgades samhällets kontroll och kurvan illustrerar således det direkta sambandet mellan anmälda brott och antalet kontroller. Går företag i konkurs sker en kontroll av bokföringen och ju fler konkurser desto fler kontroller och brott. I detta fall handlar det också om att det är konkurserna som till stor del ger upphov till brotten, eller rättare sagt näringsidkarens dåliga ekonomi. När det börjar gå utför tappar många resurssvaga småföretagare kontrollen över ekonomi och bokföring.

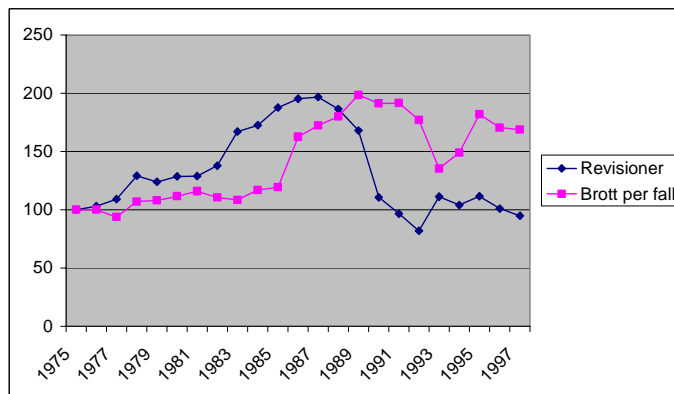
Ökningen av anmälningar i början av nittiotalet är en följd av den närmast explosionsartade konkursutvecklingen under samma tid.

Figur 1. Antalet anmälda brott enligt 11 kap. BrB och antalet konkurser sedan 1975. Indexerad skala med 1975 som basår.

När det gäller skattebrotten har de anmälda brotten sedan mitten av 1990-talet gått ned (se figur 2). Den viktigaste förklaringen till nedgången är att skattemyndigheten har genomfört färre revisioner, vilket medför att färre brott upptäcks. Exempelvis gick antalet revisioner ned från 10 918 revisioner år 1995 till 6 762 revisioner år 1999. Kopplingen mellan antalet anmälda skattebrott och revisionsfrekvens redovisas i figur 2. Det betyder att ju fler revisioner som utförs desto fler skattebrott upptäcks.

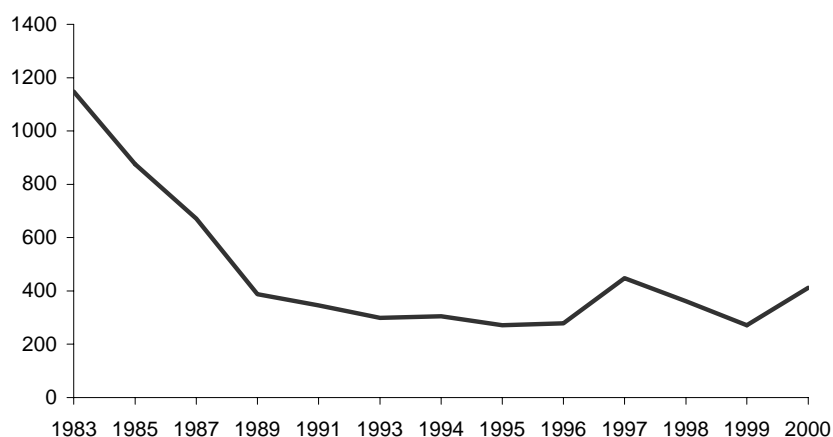
Figur 2. Antalet anmälda brott (brott per fall) enligt skattebrottslagen och antalet revisioner sedan år 1975.

4 Lagförda skattebrott

En jämförelse mellan årtiondena ger vid handen att fler personer lagfördes (domar, strafförelägganden och åtalsunderlåtelse) under 1980-talet än under 1990-talet. Skälet är en hög aktivitet på revisionssidan under 1980-talet. Många lagföringar under denna tid bestod av mindre allvarliga skattebrott. Under senare delen av 1980-talet uppstår emellertid en svacka till följd av att färre revisioner genomförs. Även en minskning av de brottsbekämpande myndigheternas resurserna har hävdats spela in (RR, 1994). En avkriminalisering har också skett av ett brott som tog sikte på att källskatt inte betalades in, vilket av naturliga skäl minskar lagföringarna.

Figur 3. Personer lagförda för brott mot skattebrottslagen (huvudbrott), åren 1983–2000.

Källa: BRÅ och RSV

Som framgår av figur 3 är tendensen under 1990-talet att antalet lagföringar minskar. En uppgång skedde emellertid under åren 1997 och 1998. Skälet till uppgången är troligen det avarbetningsprojekt som då genomfördes i syfte att få ner balanserna av outredda ärenden inom polis- och åklagarmyndigheter. Under dessa år blev också påföljderna något lindrigare än under de närmaste åren före. Förklaringen är troligen att avarbetningsprojektet drev fram en hel del mindre allvarliga skattebrott. Under år 2000 gick lagföringarna upp och rättsväsendet förefaller därför att ha blivit effektivare att hantera den registrerade brottsligheten. Färre inkomna ärenden och organisatoriska förändringar som bildandet av Ekobrottsmyndigheten och skattebrottsenheterna bör ha bidragit till att vi kanske nu ser en uppåtående trend av antalet lagföringar.

Av intresse är att det finns en tendens mot att fängelsestraffen blir längre. Förklaringen kan ligga i att det färre antal ärenden som förs till domstol och som inte klaras av genom strafföreläggande, avser allvarligare brott jämfört med tidigare. En förklaring kan också vara att antalet skatterevisorer gått ned kraftigt under 1990-talet, vilket lett till färre "vanliga" skattebrott. Däremot har de riktade eko- och skattebrottsrevisionerna legat på en relativt konstant nivå och till och med ökat mot både mitten av och senare delen av 1990-talet, vilket troligen lett till ett stort inflöde av allvarligare skattebrott. Det är sannolikt proportionerna mellan de reguljära revisionerna och eko- och skattebrottsrevisionerna som förklarar att tendensen är att en större andel fängelsedomar leder till längre straff.

Det vi kan konstatera är att utvecklingen av skattebrottsligheten följer antalet revisioner som genomförs och vilka resurser rättsväsendet har för att lagföra brott. Detta gör inte saken enklare när vi har ambitionen att skapa ett bättre underlag för att följa brottsutvecklingen och i förlängningen kunna göra välavvägda riskbedömningar. Vi måste därför arbeta med helt andra metoder än kriminalstatistik för att få ett grepp om brottsligheten. Men innan den frågan diskuteras kan det vara av intresse att se vilka ambitioner som funnits för att göra riskbedömningar på ekobrottsområdet.

5 Organisatoriska lösningar för en riskbedömning på ekobrottsområdet - förslag och realiteter

Även för ekobrottsbekämpningen har riskbedömning varit en stor fråga, som ansluter väl till den inledningsvis antydda allmänna utvecklingen på "riskområdet". Man skulle kunna säga att historien om den svenska ekobrottsbekämpningen också är en fråga om att försöka ta fram system för riskbedömningar, även om ordet risk sällan använts. I stället är begrepp som uppföljning, samordning, styrning eller liknande vanligare i sammanhanget.

I Sverige fick den ekonomiska brottsligheten politisk uppmärksamhet i början av 1970-talet. Den "verkliga braständaren" för den svenska debatten var AMOB-rapporten (Arbetsgruppen mot organiserad brottslighet) som gjorde uppskattningen att skattebrottsligheten undandrog 5–20 miljarder kronor i beskattning varje år, i den tidens penningvärde (Svensson, 1982 och AMOB, 1977). AMOB-utredningen föreslog att *en central samverkansgrupp* för organiserad och ekonomisk brottslighet skulle bildas med chefsrepresentanter från Rikspolisstyrelsen, Riksåklagaren, Riksskatteverket, Riksbanken och den kriminologiska forskningen. Genom denna skulle en långsiktig samverkan i fråga om organisation, resurser och lagstiftning tillgodoseas. Någon sådan grupp bildades aldrig, i stället inrättades en grupp av mellanchefer som regelmässigt träffades och diskuterade bl.a. lagstiftningsbehov.

AMOB-utredningen föreslog också att en lagstiftningsöversyn skulle göras inom området ekonomisk och organiserad brottslighet, ett uppdrag som genomfördes av BRÅ (Brottsförebyggande rådet). I den diskussion som BRÅ anordnade i samband med uppdraget lyftes svårigheterna fram att genom en övergripande översyn försöka "fånga upp företeelser på så skilda områden och av så olika beskaffenhet som det här är fråga om" (BRÅ, 1978:5). Problemen med ekonomisk brottslighet hade endast i begränsad utsträckning identifierats och analyserats. Det saknades en samlad bild av förhållandena. Enligt BRÅ var det tveksamt om man över huvud taget

borde tala om en samlad bild av ett så sammansatt och vittomfattande område, som dessutom var oklart definierat. BRÅ ansåg inte att det var meningsfullt att skapa ett organ för översyn av lagstiftningen, vars storlek och form var fastställd från början. Man fick nöja sig med att ta itu med de problem som kommit i dagen samt att inventera och analysera frågorna. BRÅ var således i detta skede avvaktande till förutsättningarna att göra någon trovärdig riskbedömning. Ett förslag i denna riktning, som aldrig genomfördes, var visserligen att det skulle bildas en "central instans" till vilken myndigheter och enskilda kunde lämna strategisk information om skatte- och valutabrott. Gruppen skulle sedan kunna föreslå lagstiftning och andra åtgärder. (Korsell, 2000:B).

En ny utredning - Eko-kommissionen (också kallad Heurgren-kommissionen) - ville åstadkomma en samlad uppföljning av idéer och förslag samt att ekobrottsfrågorna skulle bevakas på ett strategiskt plan i syfte att snabbt kunna sätta in åtgärder, lagstiftning etc. Kommissionen föreslog därför att en *särskild grupp* skulle bildas inom Regeringskansliet (SOU, 1984). Till denna skulle knytas en annan grupp, med forskare. Vad som beskrevs var en grupp nära makten och lagstiftningen, men också forskningen. En sådan grupp borde här kunnat få betydelse för frågor om riskbedömning och att förebygga ekonomisk brottslighet genom bl.a. lagstiftning. Inte heller dessa förslag förverkligades.

Det politiska intresset för ekobrottsfrågor tog ny fart vid mitten av 1990-talet då riksdagens revisorer publicerade sin granskning över ekobrottsbekämpningen (RR, 1994). I rapporten efterlystes en bättre samlad styrning av åtgärderna mot ekobrottsligheten och att information från fältet togs till vara. Rapporten blev tongivande för 1990-talets ansträngningar mot ekobrottsligheten och regeringen presenterade år 1995 en strategi för samhällets samlade åtgärder mot den ekonomiska brottsligheten (Skr, 1995). Enligt skrivelsen skall myndigheterna bl.a. utveckla ett problemorienterat arbetssätt.

Ett flertal institutionella lösningar har häfter genomförts som bl.a. tar sikte på att förse statsmakterna med uppgifter om brottsligheten och behov av lagstiftning etc. Det skulle också kunna uttryckas som att dessa lösningar skett i syfte att förbättra möjligheterna att göra riskbedömningar. I varje län finns således ett *samverkansorgan* mot ekonomisk brottslighet.¹ Under landshövdingens

¹ Förordningen (1997:899) om myndighetssamverkan mot ekonomisk brottslighet.

ledning samverkar myndigheter som kommer i kontakt med den ekonomiska brottsligheten. Det kan gälla informationsutbyte, gemensamma kontrollaktioner, gemensamma prioriteringar etc. En författningsreglerad uppgift är att ge in en *årlig lägesrapport* från länet om den ekonomiska brottsligheten till Ekobrottsmyndigheten,² som sammanställer länsrapporterna till en *huvudrapport* som ges in till regeringen. På central nivå finns också ett samverkansorgan – *Ekorådet* – där myndighetscheferna för viktiga myndigheter på ekobrottsområdet samverkar, bl.a. RSV:s generaldirektör. Den årliga lägesrapporten till regeringen lämnas formellt av Ekobrottsmyndigheten, men bereds av Ekorådet. I denna rapporteringskedja kan nya företeelser redovisas och behov av åtgärder föras fram. Regeringen lämnar i sin tur en årlig skrivelse till riksdagen om läget avseende den ekonomiska brottsligheten.

Sedan några år tillbaka har Ekobrottsmyndigheten ett uppdrag att ta fram ett s.k. uppföljningssystem som skall följa *ekobrottslighetens* utveckling och ge underlag till beslut om åtgärder mot denna samt att belysa effekterna av ekobrottsligheten och ekobrottsbekämpningen (EBM, 1998). Hittills har inga uppgifter redovisats från detta system.

I en lägesrapport från regeringen till riksdagen om den ekonomiska brottsligheten betonas det brottsförebyggande arbetet (Skr, 2000). Det sägs att insatserna från statsmakternas sida bör inriktas på att systematiskt se till att lagstiftning och kontrollsystem utformas på ett sådant sätt att de inte inbjuder till missbruk. Vad som förutskickas är någon form av översyn eller att något instrument skall införas för att förbättra lagstiftning och kontrollsystem. Man skulle kunna kalla det för en riskbedömning av befintliga system, som säkerligen kan utvecklas till framtida regelförändringar. Som nämnts är detta en gammal fråga från 1970-talet.

Den svenska diskussionen om riskbedömningar har inte enbart förts i termer av ekonomisk brottslighet utan också i mer allmänna ordalag om fel och fusk. Denna diskussion har i grund och botten handlat om ekonomisk brottslighet i vid mening och innefattar även privatpersoners skatte- och bidragsfusk. Dessa diskussioner har skett i stort skett oberoende av varandra även om problemen i mångt och mycket är gemensamma. I början av 1990-talet genomförde RRV en studie om fusk i välfärdssystemen och visade att lagstiftaren inte hade funderat på hur reglerna kunde missbrukas och

² Innan Ekobrottsmyndigheten bildades lämnades rapporterna till Riksåklagaren.

att de tillämpande myndigheterna inte heller systematiskt försökte bilda sig en uppfattning om det missbruk som skedde (RRV, 1995). Följden blev att regelverk- och kontrollsystem inte förbättrades utan att miljarder betalades ut i onödan. RRV lade därför fram ett stort antal förslag, bl.a. om att det på riksnivå skulle finnas en *samordnande grupp* som t.ex. skulle utföra fuskanalyser. Härigenom skulle man kunna ta tillvara kunskapen om fuskets omfattning och struktur i lagstiftning och kontrollsystem. En sådan grupp skulle kunna utgöra en viktig del i ett system för riskbedömningar. Någon sådan grupp har inte kommit till stånd.

Ytterligare en idé från RRV är att inrätta ett särskilt *rådgivande organ* för verkställighets- och ekonomifrågor vid sidan av det befintliga lagrådet, som enligt grundlagen granskar lagförslag (RRV, 1999).³ Ett sådant råd bestående av erfarna personer med insikt i juridik, ekonomi, statskunskap och frågor om administration samt med möjlighet att adjungera behövlig expertis – skulle kunna bistå statsmakten med synpunkter när regelförändringar föreslås. Någon sådan grupp har inte heller kommit till stånd.

³ Enligt 8:18 regeringsformen skall det finnas ett lagråd för att avge yttranden över lagförslag. I lagrådet ingår domare i Högsta domstolen och Regeringsrätten.

6 Hur fungerar riskbedömningen på ekobrottsområdet?

Som framgått har det sedan 1970-talet funnits många idéer om att skapa bättre förutsättningar för riskbedömning, samordning och styrning på ekobrottsområdet, men det var först under andra hälften av 1990-talet som en struktur bildades genom de regionala samverkansorganen, de årliga rapporterna från dessa organ, Ekorådet, den årliga rapporten till regeringen, regeringens rapport till riksdagen och regeringens årliga myndighetsgemensamma mål och riktlinjer.

En granskning av de regionala rapporterna visar emellertid att de är allmänt hållna och det är svårt att utifrån dessa närmare bedöma brottslighetens omfattning och struktur. Till exempel är det närmast omöjligt att få någon säker uppfattning om brottsligheten ökar eller minskar. Varken de regionala eller centrala myndigheterna har resurser eller har utvecklat instrument för att göra mörkertalsberäkningar, längst framme är emellertid RSV (RSV, 1998 och 2000:B). Däremot är rapporterna tydligare när det gäller att beskriva vad man gör regionalt för att komma till rätta med brottsligheten. Sammanfattningsvis kan man säga att rapporterna speglar samma problem med att skapa en bild över ekobrottsligheten som redovisats i det statistiska avsnittet.

En studie av de årliga myndighetsgemensamma målen och riktlinjerna som regeringen utfärdar, visar att dessa är tämligen oberoende av den rapportering som sker via regionerna och centralmyndigheterna. De politiska målen och riktlinjerna synes därför kunna lämnas varje år utan något egentligt underlag. Man kan därför undra vilken funktion rapporteringen har, bortsett från diverse positiva sidoeffekter, som att det är nyttigt att sammanfatta årets händelser och kanske kunna inspirera kollegor i andra län.

Det är också en myt att utvecklingen går så snabbt att det skulle kräva årliga lägesrapporter. Dessutom är systemet med årlig rapportering för statiskt och inte särskilt flexibelt när väl något

nytt inträffar. Mycket talar för att rapporteringen i fortsättningen kommer att ske med ett längre intervall än ett år.

Redovisningen hittills visar att medvetenheten är hög om behovet av att få fram bättre instrument för att kunna göra riskbedömningar och därmed skapa underlag för att sätta in åtgärder och göra prioriteringar. Samtidigt brottas vi med det klassiska problemet med spaningsbrott, som utvecklades i statistikavsnittet. Det krävs därför att mer primärdata om brottsligheten tas fram. I själva verket är det första problemet att det finns för lite primärdata att användas för riskbedömning, uppföljning och styrning. För det andra är vi dåliga på att ta tillvara de data som faktiskt finns. I stället har tämligen ytliga rapporterings- och samordningsstrukturer byggts upp utan att det grundläggande informations- och analysbehovet har tillgodosetts. Det tredje problemet är att det saknas riskbedömningsmodeller för att kunna svara på frågor om vad som är viktigt och vad som är mindre viktigt. Även om mer data skulle kunna tas fram blir dessa fullt användbara när de hanteras i teoretiska riskbedömningsmodeller. Det är denna sista fråga vi nu skall titta närmare på.

7 Teorierna om orsakerna till brott

De frågor om risk som här är relevanta gäller skatteundandragandet; nya former, tidigare kända beteenden, ökningar och därmed skador. Vid en sådan bedömning spelar som nämnts en rad samhällsliga och tekniska förändringar roll. Faktorer som öppna gränser och IT-utvecklingen har betydelse, framför allt för vilka tillfällen som kommer att finnas för att begå brott. Sådana faktorer är naturligtvis viktiga för en riskbedömningsmodell. Men riktar vi i stället in oss på den enskilde skattebetalaren måste vi veta vilka faktorer som har betydelse för att han eller hon skall övergå från att följa skattelagstiftningen till att begå brott.

Eftersom vårt skattesystem i hög grad bygger på ett frivilligt deltagande – särskilt för skattskyldiga utanför de enklare formerna av arbets- och kapitalinkomster som numera i huvudsak beskattas med stöd av kontrolluppgifter från arbetsgivare, banker m.fl. – måste den viktigaste faktorn vara att upprätthålla denna vilja. Vad som kan vara till hjälp vid en sådan bedömning är att känna till några teorier om varför personer begår brott.

Enligt rational choice-skolan är beslutet att begå ett brott rationellt och bakom beslutet ligger en kalkyl över kostnader och vinster. Denna teori brukar användas som förklaring till brottsförebyggande åtgärder som går ut på att försvåra möjligheterna till brott, minska brotts lönsamhet etc. Vi återkommer i slutet av uppsatsen till tillfällena till brott och de brottsförebyggande aspekterna där rational choice-skolan spelar en viktig roll.

Omgivning och inlärning

Mars (1982) har utvecklat en generell teori som förklarar vilken typ av arbetsrelaterade brott som begås, och att brottsligheten är beroende av hur arbetet är organiserat. Han delar därför in yrkeskategorierna i fyra grupper: hökar, åsnor, vargar och gamar.

Åsnorna är yrkeskategorier där man arbetar isolerat från varandra och där arbetet är omgivet av rutiner och regler som skapar lite utrymme för individualism. Exempel på en sådan yrkeskategori är kassörskor i varuhus. Reaktionen kan från sådana yrkesgruppers sida bli att sabotera verksamheten eller att fiffla. Till skillnad mot åsnorna arbetar vargarna – och stjälar – i flock. Arbetet är hierarkiskt och stöldrarna ingår i verksamheten. Klassiska vargar var på sin tid en yrkeskategori som stuveriarbetare. Gamarna behöver andra arbetstages stöd för sina brott, men agerar individuellt. Exempel på gamar är yrkeskategorier som handelsresande och kypare; de kännetecknas av den paradoxala kombinationen av konkurrens och samarbete. Hökarna är den mest intressanta kategorin när man studerar skattefusket. De är individualister. De trivs inte i organisationer utan strävar efter att utvidga gränserna och reglerna så att de bättre passar dem själva. "These are the entrepreneurs, the innovative professionals and the small businessmen. Their aim is 'to make it'" (Mars, 1982:2).

Mars (1982) och Henry (1978) menar att det är vanligt med arbetsrelaterade brott och att man måste studera hela "belönings-systemet" och inte enbart det som rapporteras till skattemyndigheten, för att förstå hur ekonomin ser ut (se figur 1).

Figur 4. Henrys typologi av arbete och belöningar för arbete (Mars, 1982)

	Officiellt	Inofficiellt	Alternativ
Legalt	(1) <i>Formella belöningar</i> Lön, övertidsersättning etc.	(3) <i>Informella belöningar</i> Naturaförmåner, dricks	(5) <i>Sociala ekonomiska belöningar</i> Informell ekonomi, Bytesaffärer, "gör det själv"
Illegalt	(2) <i>Kriminella belöningar</i> Inkomster från brott	(4) <i>Belöningar från den dolda ekonomin</i> Fiffel, ge för lite växel, ta ut för höga kostnader,	(6) <i>Belöningar från den svarta ekonomin</i> Verksamheter som inte är registrerade hos myndigheterna, svart arbete

Det är viktigt att notera att en verksamhet inte alltid helt och tydligt faller in under någon av fälten i figur 1. Arbetsgivarens inkomster från fiffel i ruta 4 kan av arbetsgivaren sedan ges till den anställde som svart lön enligt ruta 6.

Mars (1982:17) har studerat hur fiffel är integrerat i många yrken och utgör ett normalt inslag i yrket. Det är en informell belöning som arbetsgivaren räknar med och som arbetsgivaren accepterar:

...I found that in many occupations fiddles were accepted by workers as an everyday part of working-life. Fiddling was, in fact, entrenched; it was woven into the fabric of people's lives. Not only did it provide a regular proportion of incomes but it was essential to the operation of many businesses. There were tasks, even whole careers, and various kinds of organisation that just could not carry on without a fiddle. (...) Waiters would not wait and chefs would not create unless they were similarly assured that part of their total income would come from fiddles.

All this was accepted not only by those engaged in these practices but often by their bosses, especially their foremen and overseers who either winked an eye or even encouraged and colludes with them. And in nature of many jobs they could not do otherwise. As one fairground worker put it: 'The whole system of wages ... depends on fiddles'.

I sådana verksamheter som Mars beskriver finns det regler för hur fifflet skall gå till. Man får inte ta för mycket, och inte heller för lite. I vissa verksamheter måste man dela med sig osv. Det yrkesbaserade fifflet är inte enbart ett resultat av tillfällena till brott och en önskan till vinning. Det är också ett resultat av den främlingskap som många känner och brotten blir då ett uttryck för frihetslängtan, en protest mot arbetsförhållandena, ett avbrott i tristessen och en utmaning mot auktoriteter. Brotten har också en stark social sida genom att de förstärker vänskapsband och ökar samhörigheten på arbetsplatser.

Internationella undersökningar visar att ekobrottslingar avviker från personer som begår traditionella brott genom att de i lägre grad är arbetslösa och i större utsträckning befinner sig högre upp på den sociala skalan. De har också bättre ekonomi och är äldre än gärningsmän som begått traditionella brott. Hälften av de undersökta skattebrottslingarna i en amerikansk studie var företagare. En hög andel – 37 procent – av dem som hade dömts för skattebrott hade tidigare lagförts. Chefer och högre tjänstemän är mer benägna än personer i andra positioner att begå organisatoriskt komplexa brott. Förklaringen är rimligtvis att dessa positioner erbjuder fler tillfällen till sådana brott än vad som gäller för personer med lägre befattningar. (Weisburd et al., 1991)

Men alla som har tillfällen till att begå brott gör det inte. Och de som begår brott kan välja att hålla brottsligheten ”inom rimliga gränser”. Den avgörande frågan blir därför – tillfällena till trots –

varför vissa väljer att inte begå brott eller begränsa sin brottslighet medan andra hamnar i brottslighet.

Sutherland (1949) som lanserade uttrycket "white-collar crime", utvecklade en teori om "differential association", som innebär att det brottsliga beteendet lärs in i den miljö som personen befinner sig. I denna miljö – t.ex. en viss arbetsplats – anses beteendet fördelaktigt och eftersom inläring sker isolerat från vad man tycker i andra grupper tillägnar sig personen det kriminella beteendet. Cressey (1953) utvecklade denna teori och menade att det krävdes tre faktorer för att ett förskingringsbrott skulle begås. Det första är ekonomiska bekymmer som personen inte kan diskutera med någon annan eftersom orsakerna till problemet är skuldbetonade, t.ex. spelskulder eller misslyckanden av något slag. Den andra förutsättningen är kunskap om hur brottet kan begås och tillfälle att utföra det. Det tredje är att gärningsmannen har tillgång till ursäakter eller rationaliseringar som rättfärdigar den brottsliga gärningen. Det viktiga med dessa rationaliseringar är att de inte uppkommer efter brottet utan fungerar som en motivationsfaktor för att begå brottet. Ett exempel på rationalisering är att man bara lånar de pengar som förskingras.

Neutraliseringar eller rationaliseringen är en kognitiv process som människor tar till för att hantera den inre spänning som uppstår när man dras till en handling som man vet är olaglig och normbrytande. Den gör att självbilden kan bevaras intakt – man ser sig själv som moraliskt normal trots att man begår en handling som i objektiv mening är lagstridig.

I RRV:s (1998) omfattande kartläggning över det svarta arbetet i Sverige hade aktörerna på den svarta marknaden "goda" skäl för vars och ens handlande. De hänvisade till fiffler med fallskärmar i de högre sfärerna, orättvisa bidragssystem som skapade illojal konkurrens mellan olika företagare, för höga skatter i jämförelse vad samhället ger tillbaka etc.

Henry (1978) betonar vikten av att den dolda ekonomi som utvecklas av bl.a. anställda och företagare enbart stannar vid en deltidssysselsättning. Huvudsysselsättningen är det legitima arbetet som tjänsteman eller liknande i organisationen. Merparten av inkomsterna kommer från den legitima verksamheten och personen identifierar sig också med de rådande värderingarna i samhället. Härigenom kan man fortfarande se sig själv som hederlig och inte identifiera sig med den kriminella världen trots att det fifflas en del. De schablonbilder vi har av brottsligheten, förstärker bilden av

skillnaden mellan vi och dem och hjälper till med att bagatellisera allvaret i det egna fifflet.

RRV:s (1998) kartläggning av det svarta arbetet i Sverige visade också mycket riktigt att det skedde på marginalen och typiskt sett helt integrerat med det vita arbetet. Härigenom blir det svarta deltagandet mindre stigmatiserande.

I likhet med andra forskare menar Coleman (1998) att marknadsekonomi för med sig ett konkurrenssamhälle där vi betraktar dem som lyckas som vinnare och dem som förlorar, som misslyckade. Viljan att lyckas och rädslan för att misslyckas blir därför starka drivkrafter för att också begå brott.

Organisationer och samhällliga förändringar

I Lingrens och Theandersson (2000) översikt över den internationella ekobrottsforskningen behandlas också teorier om organisationer och deras mål som en förklaring till ekobrott. En teori är att det inte är profitmålet som är brottsalstrande utan hur organisationen specificerar sina mål. För dem som begår brottet är det viktigt med rationaliseringar och neutraliseringar som att åberopa legitima strävanden som att verka för företagets överlevnad och konsolidering (jfr. Cressey ovan).

Även samhällliga förändringar är en förklaring till brottsligheten. Sutherland (1949) pekade i likhet med Durkheim, på anomi, dvs. bristen på normer som kan vägleda medborgarnas handlande och fungera som rättesnöre. Vidare tog Sutherland upp normkonflikter mellan grupper som står i motsats till varandra genom deras handlingsätt. Social desorganisation genom anomi sker genom samhällliga förändringar till följd av att det ekonomiska systemet skiftar. Den senaste tidens utveckling med globalisering, IT-utveckling, gigantiska storföretag, men där också antalet småföretag ökat kraftigt är förändringar som påverkar brottsligheten (Tombs, 2001). Det är ett känt faktum att stora företag också har stora möjligheter att bryta mot lagstiftningen (Hutter, 2001). Det är komplexa organisationer med verksamhet på många platser och länder, som gör det svårt för granskande myndigheter att få klarhet i rimligheten av olika betalningsströmmar. För småföretagen uppkommer andra möjligheter till överträdelser. Småföretagare, som kanske tidigare var löntagare med begränsade möjligheter till

skattefusk, får genom det egna företaget helt andra förutsättningar att styra penningflöden och redovisa transaktioner.

Från ett anomiperspektiv har Lindgren (2000) hävdad att problemet inte är om skatterna är låga eller höga utan problemen härrör från hastiga och genomgripande förändringar av systemet eller nivåerna. Det är när förskjutningar och diskrepanser mellan människors normrelaterade förväntningar och faktiska villkor som osäkerhet och vilshenhet om det rätta och lämpliga uppstår.

För den som vill hitta enkla förklaringar till brottsligheten ger redovisningen hittills en ganska splittrad bild, med flera förklaringar. En forskare som försöker integrera olika teorier är Coleman (2001), som menar att en brottslig gärning är en sammansmältning av motivation och möjlighet. Den mening som en person tillskriver en speciell situation strukturerar deras erfarenheter och kommer att få vissa handlingssätt att framstå som lämpliga samtidigt som andra utesluts. Personen har också förväntningar på hur andra kommer att reagera och här spelar rationaliseringar och neutraliseringar en viktig roll eftersom det ursäktar en gärning som av samhället betraktas som brottslig. Men orsakerna till brott måste också som nyss nämnts, sökas i det moderna industrisamhällets ekonomiska system. I detta finns en konkurrenskultur, som tyglas av återhållande krafter som lagstiftning etc. I den konkreta situationen uppstår spänningar mellan konkurrenskulturens förväntningar och återhållande ideal. Det är detta spänningsfält som förklarar motivationen för ekobrott enligt Coleman. Vad Coleman trycker på som en viktig drivkraft är rädslan för misslyckandet. Det är en underskattad drivkraft i förhållande till vinst och girighet.

Men det räcker inte med motivation, menar Coleman. Det förutsätts också möjligheter att begå ett brott. Olika personer har olika möjligheter beroende på bl.a. egen position, kontrollsystem, lagstiftning etc. Hur lockande en möjlighet är bestäms av den förväntade vinsten, av uppfattningen om potentiella risker, överensstämmelse mellan möjligheten och individens idéer, rationaliseringar och föreställningar samt relativa fördelar med alternativa handlingsmöjligheter.

Tidigare nämndes vikten av neutraliseringar och rationaliseringar för att begå brott (Sutherland och Cressey). Även Coleman lyfter fram denna process för att förklara varför "vanliga" tidigare ostraffade personer i särskilda situationer väljer att begå brott. Att skattefuska, eller "bara" låna, är föreställningar som finns inom vår

kulturella miljö och det underlättar neutraliseringar och rationaliseringar.

Diane Vaughan (1983) undersökte omständigheterna kring ett stort bedrägerifall i USA där läkemedelsdetailjsten Revco lämnade oriktiga uppgifter genom ett databaserat dubbelfaktureringsprogram till myndigheterna om hur mycket läkemedel som hade getts ut som Medicaid:

"The details of the Revco case and investigation tantalize the sociologist, for this event indicates significant social change: change in the nature of crime – and in the way society organize to combat it. Unlawful behaviour by organizations is a natural consequence of the transformation of social structure. Not only do individuals interact with individuals; now they interact with organizations, and organizations interact with other organizations. These new sets of relationships have affected opportunities for unlawful behaviour. The roles of victim and offender are no longer restricted to individuals."

Organisationer tillhandahåller möjligheter som underlättar olagliga lösningar när organisationerna möter hinder mot att uppnå önskade mål. Dessa möjligheter finns i alla organisationer, som en följd av processerna i verksamheten, strukturen på företaget och de transaktioner som sker. Dessa faktorer är naturligtvis till för att underlätta företagets lagliga beteende, men de kan också stödja olagligt beteende tillika, utgöra ett redskap för brott och minska risken för upptäckt.

"Although all organizations create normative environments that join the goals and actions of members to those of the firm, to assert that organizational processes uniformly produce fertile atmosphere for illegality obscures the complexity that exists. The degree to which an organization experience pressures to act unlawfully varies not only by subunit, but within subunits, and over time. The ability and willingness of members to act illegally in the organization's behalf depend on the subunit in which they work, their position in the information system, and the waighing of rewards and punishments. These factors may not only generate lawful conduct in the face of organizational pressures to violate, but may generate unlawful conduct despite a normative environment that supports compliance with legal norms." (Vaughan, 1983:72)

När företag känner sig pressade i en konkurrenssituation och brott kan vara en lösning, är huvudfaktorn för att förstå medarbetarnas sätt att svara på problemet deras position. Kunskapen att begå brott hänger samman med positionen i organisationen. "They are not learned from experienced criminal. They are the result of training from educators in technical schools, colleges, or professio-

nal schools...The point is that they are legitimate, conventional skills, not criminal skills” (Vaughan, 1983:85). Som en följd av organisationens struktur har alla inte samma möjligheter att begå brott. ”Not all members have equal opportunity to fix prices, to falsify sales records, to distort research outcomes, to alter plant safety standards, to package and ship faulty equipment” (Vaughan, 1983:85)

Vaughans framhåller i sin översikt att forskningsresultaten om rutinmässig organisatorisk avvikelse behöver nå fram till beslutsfattare av reglerings- och kontrollstrategier. Risken är att om beslutsfattarna är okunniga om rönen inom modern organisationsforskning, kan det leda till att improduktiva avskräckningsteorier fortlever.

Även om det finns många teorier – betydligt fler än vad som har redovisats ovan – finns det skäl att betona två huvudfaktorer som har stor betydelse. Den ena är *tillfället* till att begå brottet och den sammanhängande kunskapen om att utföra brottet. Den andra är *motivet* att begå brottet och här inräknas även det batteri av neutraliseringar som personen kan ta till för att rättfärdiga brottet och som också är motivdrivande. Om vi för ögonblicket lämnar tillfällesfaktorn och återkommer till den mot slutet av uppsatsen, kan en hjälp vid bedömningar av olika risker vara att utgå från motivet. Frågan blir då – utifrån motivet – vilka typer av skattebrott som innebär en hög risk. För att besvara frågan måste vi emellertid undersöka grunderna för att vi betalar skatt. Om vi kan förstå mekanismerna både hos dem som betalar skatt och dem som försöker undgå skatt genom brott, borde vi också få en insikt i var risken ligger att de som betalar går över till den andra sidan.

8 Teorierna om varför vi följer regler

En riskbedömning på skatteområdet liksom på andra lagstiftningsområden måste falla tillbaka på kunskaper om varför människor följer regler, och varför de bryter mot dem. Om hänsyn kan tas till dessa kunskaper borde vi komma en bra bit på väg att hantera regler och kontroll på ett sätt som minskar riskerna för lagöverträdelse.

Normativisterna menar att den sociala ordningen vilar på ett antal regler som internaliseras hos de flesta, dvs. de uppfattas som självklara. I vart fall anses reglerna legitima. Genom att normerna internaliseras kontrollerar vi själva att vi följer dem. Problemet är att detta fenomen är svårt att vederlägga eftersom den enskildes beteende inte enbart kan förklaras av internalisering utan också av kontroll, sanktioner, vanor och individuella preferenser. En annan riktning – rational choice – menar att människan är rationell och strävar efter att tillgodose individuella önsknings. Emellertid är individen en skapelse av samhället och denna socialisation bestämmer inte enbart den enskildes mål utan begränsar också medlen. En stor del av beteendet kan därför inte förklaras av rationella motiv utan är icke rationellt och rituellt. Altruism, plikt och skuld måste därför vägas in vid sidan av det egna intresset. För att förklara varför den enskilde följer normer har Hechter (1986) utvecklat en teori om grupp solidaritet som bygger på rational choice.

Det är inte möjligt att de enskilda individerna i samhället var och en för sig bestämmer sitt bidrag till det allmänna. Det krävs någon form av system för bestämma insatserna; och det är skattesystemet. Genom skattesystemet finansieras kollektiva nyttigheter som vägar, allmän ordning och sjukvård. För den enskilde är det en rationell strategi att försöka undgå att betala men ändå få del av nyttigheterna, att vara en 'free rider'. Det ideala vore visserligen om enbart de som var med och betalade fick del av de kollektiva nyttigheterna. Detta är emellertid inte möjligt eftersom de är

kollektiva nyttigheter. Skattesystem och skattekontroll måste därför försöka lösa free rider-problemet. (Hechter, 1987).

Stabilitet och social ordning uppkommer enbart om det finns institutioner som främjar beroende och kontroll. I en familj är beroendet stort mellan individerna och dessutom är kontrollen ofta effektiv eftersom man lever nära varandra. I ett västerländskt samhälle är det svårare att upprätthålla ett beroende på samhällsnivå och därmed för beskattningen. Därför måste gruppsolidariteten upprätthållas genom kontroll. För att gruppsolidariteten skall fungera krävs en kontroll som upptäcker avvikelser och att dessa sanktioneras. Enligt teorin om gruppsolidaritet överlever det system som har den bästa kontroll- och sanktionsekonomi, dvs. som behöver lägga ned minst resurser på kontroll och sanktioner. (Hechter, 1986)

Den enskilde är beredd att bidra till finansieringen av de kollektiva nyttigheterna enbart om andra också gör det. Den enskilde vill därför försäkra sig om att de andra individerna också bidrar. Om man misstänker att andra fuskar, är sannolikheten stor att man är tveksam till att själv bidra. Det uppstår därför ett krav på kontroll. (Ahrne, 1994).

För att få människor att i det långa loppet bidra till skattesystemet, krävs således att den enskilde är övertygad om att de andra skattebetalarna också gör vad de har lovat. Detta är också förhållandet i spontana organisationer. "Not even a member of a next protest organization wants to continue to distribute leaflets if he or she discovers that other members throw them away" (Ahrne, 1994).

Den svenska skattekontrollen bygger i hög grad på tanken att syftet inte primärt är att genom kontrollåtgärder hitta fel och därigenom öka skatteintäkterna. I stället syftar kontrollen till att den enskilde skattebetalaren skall bli medveten om att skattekontrollen fungerar och därmed att andra skattebetalare fullgör sina skyldigheter. Härigenom förstärks den enskildes vilja att frivilligt bidra till organisationen, dvs. att korrekt redovisa sina inkomster och betala sin skatt (RSV, 1998).

Vad som hittills sagts innebär att det finns en önskan hos flertalet individer i en organisation att den enskildes bidrag kontrolleras i syfte att uppnå rättvisa. Denna önskan gäller inte minst för bidrag till organisationen, dvs. skatter. En annan sak är att den enskilde på ett allmänt plan vill att systemet skall upprätthållas genom

en effektiv kontroll, men att man själv vill slippa att bli kontrollerad.

Finns känslan av att kontrollen inte upprätthålls minskar respekten för lagstiftningen och fusket kommer att öka. En inte ovanlig situation är nog att om man upptäcker att exempelvis grannen fuskar, blir man mer indignerad på "systemet" som inte kan upprätthålla en rimlig kontroll än på den fuskande grannen. Förtroendet minskar för all del mot grannen, men mest mot samhället, gruppsolidariteten minskar.

Men frågan är vad som bör kontrolleras för att upprätthålla viljan hos flertalet skattskyldiga. Om man frågar skattskyldiga i allmänhet vad de tycker är kontrollvärt svarar de nog – kanske med lite hjälp av den som intervjuar - stora belopp samt systematiska och uppsåtliga fel. Det är också i enlighet med RSV:s kontrollfilosofi, som först och främst förutsätter att kontrollbehovet fastställs på olika områden. Sedan styrs kontrollen mot stora belopp samt avsiktliga och systematiska fel. Men i kontrollfilosofin sägs också att "Den kontroll som vi bedömer behövs för att nå en acceptable risknivå för fel kan sägas utgöra kontrollbehovet" (RSV, 1998). Men den stora frågan är var den nivån ligger för att upprätthålla de enskilda skattskyldigas betalningsvilja. Eftersom vi talar om olika områden kan därmed kontrollbehovet variera. Nästa stora fråga är om de enskilda skattskyldiga tar störst intryck av att kontrollen är inriktad mot stora belopp samt avsiktliga och systematiska fel.

I nästa avsnitt skall vi försöka använda oss av teorierna om både varför människor begår brott och varför de följer reglerna för att försöka dra några slutsatser om vilka risker som är stora eller små på skatteområdet.

9 Början till en riskbedömningsmodell

Ett visst fusk breder ut sig bland breda eller viktiga grupper

Av flera teorier har vi sett att den närmaste omgivningen har stor betydelse för en persons motiv för att begå brott. Det handlar mycket om vad kollegor och affärspartners gör och vilka normer som sitter i organisationens väggar (Sutherland, Mars, Henry m.fl.). Det skulle tala för att en allvarlig risk är när ett visst olagligt beteende kan bli utbrett eller/och stort därför att det accepteras av stora eller viktiga grupper för skattesystemets upprätthållande. Vi kan här tala om att sannolikheten ökar för att det bli utbrett och därmed blir också skadan stor. Det handlar således om risken för att vad man skulle kunna kalla för "i grunden" hederliga skattskyldiga börjar begå brott utöver vad som är "normalt".

För att gå vidare i riskbedömningen bör det vara fruktbart att gruppera risker för brott med hänsyn till branscher, socioekonomiska grupper etc. Det måste vara en fördel om specifika skattefel, eller listor på skattefel, kan knytas till branscher och socioekonomiska grupper. Eftersom steget till brott inte är så stort är det viktigt att vara uppmärksam på förändringar i branschförhållanden m.m. som underlättar för den enskilde att finna motiv för brott.

Vad som uppkommer här är, för att använda RSV:s terminologi, att kontrollbehovet ökar. Kontrollen måste således öka på det identifierbara området. Men bör kontrollen på detta område styras mot avsiktliga fel, systematiska fel och stora belopp. Inte nödvändigtvis. Det viktiga är att aktörerna inom den identifierbara gruppen känner att kontrollen fungerar. Frågan är om inte antalet kontroller som framgångsrikt upptäcker felen och som leder till sanktioner och att det blir känt i media är effektivare. Motivet skulle vara att det är viktigare att öka gruppsolidariteten i gruppen som helhet än att försöka sätta stopp för enskilda individer som utmärks av höga belopp samt systematiska och avsiktliga fel. För-

hoppningsvis påverkas beteendet hos dessa också även om de tillfälligt undgår kontroll.

Mindre resurser kan sättas in mot 'yrkeskriminella'

Följden av detta resonemang är också att vissa brott som företrädesvis begås av 'yrkeskriminella' – men som inte har så stor betydelse för att upprätthålla skattesystemet hos de stora grupperna av skattskyldiga – är mindre viktiga att bekämpa. Deras brott, skilt från de flesta "vanliga" skattskyldiga, påverkar knappast andra "vanliga" skattskyldiga att också begå sådana brott. Däremot har brottsbekämpningen inriktad mot den här typen av regelrätt kriminalitet betydelse för det allmänna förtroendet för samhällets förmåga att upprätthålla skattesystemet, ett symbolvärde, men poängen är att betydelsen av denna typ av brottsbekämpning inte skall överskattas.

Följden är att den regelrätta brottsbekämpningen inte bör syfta till att försöka få bort brottsligheten – om nu någon tror att det skulle vara möjligt – utan att hålla den inom rimliga gränser.

Avancerade brott måste också få sin beskärda del

Eftersom kontrollsystemen har brister tenderar de att upptäcka ganska enkla fel. Ett undantag är emellertid de riktade eko- och specialrevisionerna. På grund av andra sällningsmekanismer, t.ex. att polis och åklagare tenderar att premiera enkla och tydliga fall före resurskrävande och komplicerade, ägnar rättsväsendet mycket möda åt mindre allvarlig brottslighet. Eftersom detta är brott som alla förstår sig på fyller de också i lagom dos ett symbolvärde. Brottsbekämpningen har betydelse för vår känsla av grupp-solidaritet och att vi bekämpar samma fiende (Mead, 1918). Det håller ihop samhället. Men blir det för många konkursdrabbade småföretagare som hamnar i näten tappar allmänheten tilltro till samhällets förmåga att upptäcka, utreda och lagföra mer avancerade brott.

Jareborg (1995) menar att ekobrotten är svåra att upptäcka, finna någon juridiskt ansvarig och utreda komplicerade orsakssammanhang. Detta gör att den straffrättsliga regleringen framstår som mindre angelägen än andra typer av samhällsätgärder. I praktiken

kommer man främst åt mindre allvarliga brott. Han varnar därför för att samhället skulle ha några förväntningar om att ekobrottsproblemen kan lösas, om preventiva effekter eller om att många brottslingar kommer att hamna i näten.

Sammanfattningsvis måste samhället med en rimlig ambitionsnivå försöka hålla den grövre skattebrottsligheten i någorlunda balans.

Fusk på marginalen

Ytterligare en lärdom från teorierna är att det är tämligen normalt med ett fuskande på marginalen. Eftersom det är ett fusk som sker i begripliga former, som vi "alla" känner till och som vi på ett eller annat sätt har erfarenheter av, t.ex. som köpare av hantverks-tjänster, ligger det nära till hands att vi fokuserar det vanliga svartarbetet. Det är en stor skillnad mot exempelvis större företags avancerade skatteplanering som vi i allmänhet inte känner till och än mindre förstår. Men farorna med denna typ av "vanligt folks" skattefusk skall nog inte överdrivas. Visserligen blir det sammantaget stora belopp som undgår beskattning eftersom det är många aktörer. Men frågan är om det är särskilt systemhotande. De flesta som arbetar svart gör det på marginalen och de är i övrigt lojala skattebetalare. Man skulle kunna säga att det svenska folket lurar systemet under balanserade former. Det finns också en klar uppfattning om var ungefär gränserna går från ett "rimligt" skattefusk till det som allmänheten betraktar som kriminalitet. Risken för en ökning av det svarta arbetet på bredden skulle därmed vara liten.

Däremot kan åtgärder vidtas för att minska tillfällena till sådant fusk, en fråga som behandlas i slutet av uppsatsen. Samhället kan därmed hjälpa till att upprätthålla den nyss nämnda balansen mellan vad vi antagligen måste tåla av skattefusk och när det börjar gå för långt och kan bli systemhotande. För att använda RSV:s terminologi kan nog kontrollbehovet bedömas som relativt lågt. Här gäller det att hålla en rimlig nivå på kontrollen och kanske mer fokusera på särskilda socioekonomiska grupper och branscher än att titta på svartjobbbandet generellt. Det handlar då om åtgärder för att styra upp kontrollen i kontantbranscherna och att minska fusket inom byggbranschen (se nedan scheman över hur den situationella brottspreventionen kan användas).

Eftersom det trots allt rör sig om så stora belopp innebär en marginell minskning av det totala deltagandet att skatteinkomsterna ökar betydligt och motsatsvis medför en mindre ökning av den svarta ekonomin mycket pengar. Om det svarta arbetet skall minska på bredden måste rimligtvis generella åtgärder vidtas som minskar tillfällena till brott (se schemat nedan).

En enkel modell

Nedan åskådliggörs diskussionen ovan i ett rutsystem där hög och låg sannolikhet kombineras med hög och låg risk.

Figur 5.

	Stor skada	Liten skada
Hög sannolikhet	"Vanliga skattskyldiga" fortsätter att fuska i "lagom" omfattning	"Yrkeskriminella" ägnar sig åt vissa ekobrott
Låg sannolikhet	"Vanliga" skattskyldiga ökar i hög grad sitt svarta engagemang	"Yrkeskriminella" ökar i hög grad sitt engagemang på ekobrottsområdet

En viktig fråga i ett riskbedömningssystem är hur vi löpande söker svar på vilka risker som finns. Här finns naturligtvis en mängd information att använda, t.ex. revisionsresultat, enkätundersökningar, intervjuer m.m. Men frågan är också hur brottslighetens utveckling ser ut. På den punkten finns betydande svårigheter att få någon uppfattning.

10 Åtgärder för att möta de faktorer som ger upphov till skattebrott

Mjuka åtgärder

Det finns stora svårigheter med att komma till rätta med de mer avancerade skattebrotten genom det straffrättsliga systemet. De begås av enskilda och företag som kan sätta emot stora resurser och det är svårt för myndigheterna att styrka uppsåt. Som redovisats ovan kan det också vara komplexa organisatoriska förhållanden som gör att företag väljer att begå brott. Det är förhållanden som knappast det straffrättsliga systemet biter mot. Ayres och Braithwaites och (1992) har därför fört fram en modell som bygger på en mjukare linje mot företagen (se också Sigler och Murphy, 1988). Eftersom det är så resurskrävande att kontrollera företagen kan egenkontroll vara effektivare. Interna normsystem kan därför vara effektivare än detaljerad statlig reglering. Som exempel anförs ett system som läkemedelsindustrin infört som begränsar risken för skadliga produkter. RSV:s framtidsstudie synes vara inne på dessa tankar genom att auktorisera företags redovisningssystem (RSV, 2000).

Genom att låta de anställda få ett större inflytande minskar också risken för slarv och brott. Här kan relateras till Mars och Henrys undersökningar att arbetstagares brott i hög grad är en effekt av hur arbetet är organiserat.

Baserat på Ayres och Braithwaites teorier har möjligheten diskuterats att införa ett förstadium till revision, som går ut på att undersöka näringsidkarens vilja att följa reglerna snarare än att rätta fel. Om huvudsyftet med kontrollen är att den skall ha en förebyggande effekt kan man fråga sig om det inte är bättre att i större utsträckning göra kontroller för att se om den skattskyldige förefaller att vilja följa reglerna än att rätta "fel". Om revisorn tycker att det verkar hyggligt kan revision underlätas. Det räcker med den översiktliga kontrollen. Anteckningar om resultatet sparas för senare återbesök. Revisorn kan naturligtvis påtala de brister som

han funnit, men inte föreslå någon ändring av taxeringen eftersom det förutsätter revision. (Korsell, 2001)

För att ett sådant system skall fungera bra förutsätts att information om enskilda och juridiska personer kan sparas som visar vilka kontrollåtgärder som skett, vilka fel som upptäckts, vilka fel som rättats till och den känsligaste uppgiften, var på 'lojalitets-skalan' den skattskyldige befinner sig. Vidare förutsätts en förhållandevis "tät" kontakt mellan skattemyndigheten och skattskyldig.

För den företagsbaserade brottsligheten kan etiska regler via branschorganisationer och olika former av certifieringar vara ett led i att ändra de attityder som kan finnas i branschen. Sådana åtgärder minskar möjligheterna till inläring av ett kriminellt beteende (jämför Sutherland, differential association). Vidare försvåras möjligheterna till rationalisering (jämför Cressey). Dessa former av "mjuka" åtgärder, som kan kompletteras med andra former av självreglering, skall inte underskattas. Samhällets kontrollmöjligheter är visserligen knutna till "hårda" åtgärder, i slutändan fängelsestraff, men är samtidigt begränsade och kommer aldrig att räcka till.

Rationaliseringar försvåras också av om den etiska nivån kan höjas inom myndigheter och hos statsmakterna. Diverse "affärer" på högre nivå göder "vanliga" människors "vanliga brott". I RRV:s (1998) förslag till att komma till rätta med det svarta arbetet betonades vikten av etiska normer för de som skall utgöra förebilder.

Sedan länge satsar skatteförvaltningen mycket på service och tillgänglighet. Det är ett sätt att stödja de lojala och öka deras lojalitet. Denna inriktning bedöms därför som mycket positiv.

Situationell brottsprevention

Att det finns tillfällen till brott utgör en viktig komponent i många teorier om brott och förklarar också delvis varför olika samhällsgrupper begår olika brott (Cressey, rational choice, etc.). Men det är inte enbart personer i ledande ställning som kan begå ekobrott. Det handlar både om "the upperworld" och "the underworld" och exempelvis kan brott begås både "by the chairman or the company typist" (Levi, 1987:xix). En stor del av ekobrottsligheten begås av "the middle classes" (Weisburd et al, 1991).

Enligt rutinaktivitetsteorin förutsätter ett brott att tre faktorer samverkar i tid och rum: en motiverad gärningsman, ett offer eller lämpligt mål och avsaknaden av kapabla väktare (Felson och Clarke, 1998). I denna teori tas offret för givet och fokuserar i stället på de två återstående faktorerna. Teorin har tagits fram för traditionell brottslighet, men om den översätts till ekonomisk brottslighet kan kapabla väktare liknas vid olika typer av kontrollsystem. Väktare kan också vara konsumenter som begär kvitto. Det handlar om att skydda målet för brottet och att skapa kontrollförsättningar.

Rational choice teorin tar sikte på gärningsmannens beslutsfattande. Utgångspunkten är att gärningsmannens motiv är att berika sig något sätt (Felson och Clark, 1997 och 1998). Gärningsmannen har ett mål med brottet. Om lagstiftning och kontrollsystem gör att vissa förfaranden förhindras, försvåras, blir mindre lönsamma och mer riskabla reagerar gärningsmannen på det.

Clark har tagit fram en taxonomi – eller med ett enklare uttryck schema – med ett antal tekniker för att minska tillfällena till brott (Clark, 1997). Dessa tekniker är i sin tur indelade under fyra huvudkategorier: Åtgärder för att göra det svårare att begå brott, göra det mer riskabelt att begå brott, minska brotts lönsamhet och motverka bortförklaringar som underlättar brott. Denna taxonomi kan med fördel även användas för att systematisera olika lagstiftningsåtgärder för att förebygga ekonomisk och organiserad brottslighet.

Taxonomin bygger på rational choice teorin och åtgärderna tar sikte på situationell brottsprevention. I stället utgör den situationella miljön oftast av handlingsalternativ i regelsystem. Här har modellen utvecklats genom att lägga till ytterligare en huvudkategori; lagstiftningsåtgärder som skapar incitament att handla rätt. Skälet är att man kan utforma regler och genomföra reformer så att det blir ekonomiskt fördelaktigt att agera lagligt i stället för olagligt. Regler kan också konstrueras så att ett visst handlande blir ekonomiskt intressant för en part, som därmed påverkar en annan parts beteenden.

Syftet med taxonomin är att illustrera olika lagstiftningsåtgärder som har skett för att förebygga framföra allt ekonomisk brottslighet. I en del fall gäller det också förslag som förts fram av utredningar, men som inte genomförts.

Det bör påpekas att taxonomin skall ses som en illustration och inte en värdering över om lagstiftningsåtgärderna eller förslagen till

lagstiftning är effektiva för att förebygga brott. Som i all brottsprevention finns det alltid negativa effekter att ta hänsyn till, t.ex. att brottsligheten söker sig andra vägar när åtgärder satts in på ett visst håll (omflyttningseffekter) eller att de förebyggande åtgärderna skapar kontrollskador. Som tidigare nämnts krävs det också goda kunskaper om brottsligheten för att kunna vidta förebyggande åtgärder med framgång.

Inventeringen är inte komplett och flertalet exempel avser ekonomisk brottslighet, vilket också är det område som de största förutsättningarna finns för att förebygga genom lagstiftningsåtgärder.

Figur 6. Taxonomi för lagstiftningsåtgärder mot ekonomisk och organiserad brottslighet

Lagstiftningsåtgärder som skapar incitament att handla rätt	Lagstiftningsåtgärder som gör det svårare att begå brott	Lagstiftningsåtgärder som gör det mer riskabelt att begå brott	Lagstiftningsåtgärder för att minska brotts lönsamhet	Lagstiftningsåtgärder för att motverka bortförklaringar som underlättar brott
<p>1. Förmåner</p> <ul style="list-style-type: none"> • Pensionssystemet, livsinkomstprincip • Återbetalning av alkoholskatt • Lägre moms för licensierade företag 	<p>4. Etableringskontroll</p> <ul style="list-style-type: none"> • Auktorisation • Vandelsprövning • Näringsstillstånd • Näringsförbud 	<p>8. Kommunicerande system</p> <ul style="list-style-type: none"> • Kontrolluppgifter vid beskattningen • Information mellan olika bidragssystem • En utbetalare av samtliga bidrag 	<p>11. Ansvar och garantier</p> <ul style="list-style-type: none"> • Ansvarsgenombrott • Ekonomiska garantier • Återvinning i konkurs 	<p>14. Lättare att sanktionera</p> <ul style="list-style-type: none"> • Tydliga regler • Administrativa sanktioner • Sanktionera vårdslöshet • Försäkran på heder och samvete
<p>2. Självreglerande</p> <ul style="list-style-type: none"> • Skattereduktion för byggnadsarbeten • Avdragsrätt för levnadskostnader 	<p>5. Trösklar</p> <ul style="list-style-type: none"> • Minimikapital för aktiebolag • F-skattsedel • Krav vid upphandling • 	<p>9. Ekonomisk kontroll</p> <ul style="list-style-type: none"> • Revisorers anmälningsskyldighet • Internkontroll • Konkursförvaltare • Penningtvättsanmälan 	<p>12. Säkra betalningar</p> <ul style="list-style-type: none"> • Skatteavdrag • Preliminärskatt • Begränsningar för utbetalning av negativ moms 	
<p>3. Enkelhet</p> <ul style="list-style-type: none"> • Förenklad redovisning av hushållstjänster • Förenklade skatteregler 	<p>6. Synliggöra förhållanden</p> <ul style="list-style-type: none"> • Anmälningskyldighet om ändrade förhållanden i aktiebolag • Krav att lämna kvitto • Tillgång till registerinformation 	<p>10. Tvångsmedel</p> <ul style="list-style-type: none"> • Telefonavlyssning • Hemlig kameraövervakning • Buggning 	<p>13. Lägre eller högre pålagor</p> <ul style="list-style-type: none"> • Minskad skatt för hushållstjänster • Avdragsförbud mot mutor 	
	<p>7. Schabloniseringar och mindre komplexitet</p> <ul style="list-style-type: none"> • Schablonbeskattning • Regelförenklingar 			

En taxonomi kan också tas fram för åtgärder som inte bygger på lagstiftning för att förebygga ekonomisk brottslighet. Den avser åtgärder som näringslivet självt i hög grad har ansvar för. Åtgärder utanför lagstiftningsområdet kan sägas innebära att man flyttar över 'regleringen' till näringslivet självt och andra aktörer. Här betonas en god affärssed och egenåtgärder. En sådan taxonomi redovisas nedan.

Figur 7. Taxonomi för andra åtgärder än lagstiftning för att förebygga ekonomisk brottslighet

Åtgärder som skapar incitament att handla rätt	Åtgärder som gör det svårare att begå brott	Åtgärder som gör det mer riskabelt att begå brott	Åtgärder för att minska brottslönsamhet	Åtgärder för att motverka bortförklaringar som underlättar brott
<p>Positiv "kontroll"</p> <ul style="list-style-type: none"> • Service till skattskyldiga • Nyföretagarhjälp • Förstadium till revision, vidare kontroll avbrytas vid acceptabel laglydnad 	<p>Etableringskontroll och trösklar</p> <ul style="list-style-type: none"> • Kontroll av nya företag, av företag i vissa branscher etc. • Näringslivets affärskontroll 	<p>Myndigheters kontroll</p> <ul style="list-style-type: none"> • Myndighetsgemensamma aktioner • Punktmarkering • Informationsutbyte mellan myndigheter • Underrättelsetjänst 	<p>Ansvarsklausuler</p> <ul style="list-style-type: none"> • Vite om det förekommer svart arbetskraft • Ansvar för underentreprenörers skatter 	<p>Affärssed och egenåtgärder</p> <ul style="list-style-type: none"> • God affärssed • Uppförandekoder
<p>Ekonomiska regleringar och rutiner</p> <ul style="list-style-type: none"> • Minska antalet kontantregleringar från försäkringsbolagen 	<p>Egenåtgärder</p> <ul style="list-style-type: none"> • Branschorganisationer kontrollerar • Fackföreningar kontrollerar • Krav vid upphandling 	<p>Ekonomisk kontroll</p> <ul style="list-style-type: none"> • Mobilisera revisorer • Stödja internkontroll • Inspelning av värdepappersaffärer 	<p>Gränser och säkerheter</p> <ul style="list-style-type: none"> • Gränser för kreditförsäljning • Säkerheter vid försäljning 	<p>Etik i allmänhet</p> <ul style="list-style-type: none"> • Skola och utbildning • Yrkesetik • Konsumentkrav
	<p>Ökad insyn och synlighet</p> <ul style="list-style-type: none"> • Flera personer vid avtalsslut och attestering • Namnbrickor • Listor på personal och företag • Beställaren skall godkänna underentreprenörer 	<p>Öka upptäckrisken</p> <ul style="list-style-type: none"> • Färre kontanter och fler kort 		<p>Egenkontroll</p> <ul style="list-style-type: none"> • Etiska regler, företag • Krav på medlemskap • Certifiering • Garantier

Som framgått av de båda taxonymierna kan den situationella brottspreventionen med fördel användas för att förebygga ekonomisk och organiserad brottslighet. Men det är inte någon slump att en mängd lagstiftning och åtgärder kan grupperas i taxonymierna. På ett omedvetet sätt tillämpas fragment av olika teorier när motåtgärder formuleras. Men resultatet skulle säkert bli bättre om alla åtgärder och strategier sattes in i ett teoretiskt sammanhang. Härigenom skulle det vara enklare att upptäcka brister och inkonsekvenser. I en modell för riskbedömning skulle också åtgärderna kunna plockas in.

11 Avslutning och summering

Ett problem med att väga olika risker mot varandra på skattebrottsområdet är att det är kontrollsystemen – hur dessa används och hur mycket – som bestämmer hur skattefelen och skattebrottsligheten ser ut. Därför blir kontrollsystemen något av en självuppfyllande profetia; man finner vad man söker. Därför måste ett system för riskbedömning använda sig av kompletterande metoder än statistik över revisionsfel och skattebrott. Statistiken visar trots allt enbart upptäckta och registrerade fel och brott. Det är inte en komplett bild av den ekonomiska brottsligheten. Utanför siffrorna finns ett mörkertal. Forskning och slumpmässiga revisioner bör därför kunna vara ett bra komplement vid sidan av att kunskaper från revisioner och brottsutredningar tas till vara för att bättre få ett grepp om brottslighetens omfattning och struktur.

Det är svårt att bedöma olika risker. Här behövs någon form av stöd. Ett hjälpmedel bör vara teorier för varför brott begås och varför gruppsolidaritet uppstår, dvs. varför skatter betalas. Sådana teorier är en hjälp för att förstå den enskildes motiv för att betala skatt eller försöka komma undan. Här har visats att en viktig faktor är när personer lär sig det brottsliga beteendet i sin sociala miljö och när detta blir acceptabelt inom den egna kretsen. Då finns också en risk för att beteendet kan spridas och bli ett större problem. Vidare är kontroll viktigt. Den enskilde måste uppleva att kontrollen fungerar.

Med hjälp av dessa teorier är en hypotes att kontrollen i dag, med många eko- och specialrevisioner, i för hög grad är inriktade mot yrkeskriminella och att det är viktigare att öka kontrollen mot "vanliga" skattskyldiga för att förstärka deras gruppsolidaritet. Den regelrätta brottsbekämpningen har emellertid en viktig symbolfunktion och därför måste en balans upprätthållas mellan vanliga revisioner och eko-revisioner. Dessutom kan det också vara brottsförebyggande att spärra in en hård kärna av yrkeskriminella.

Det är viktigt att kontroll och brottsbekämpning också inriktar sig mot avancerade brott. För mycket energi bedöms läggas ned på mindre allvarlig brottslighet som ofullkomliga kontrollsystem och andra sällningsmekanismer för fram.

När väl kontrollbehovet är identifierat på olika områden anger RSV:s kontrollfilosofi att kontrollen skall riktas mot stora belopp. Men om syftet är att stärka gruppsolidariteten på det identifierade området – där kontrollbehovet bestämts – föreslås att mängden framgångsrika kontroller med efterföljande sanktioner bör ha en större effekt. Samtidigt är det viktigt att försöka skilja mellan de som försöker följa skattesystemet och de som inte har denna målsättning, eller för att utgå från RSV:s modell, de avsiktliga felen. Det är viktigt att angripa de illojala, men de lojala är viktiga för systemet och de bör uppmuntras till fortsatt lojalitet genom att kontrollen kan avbrytas.

Teorier kan också vara till hjälp för att diskutera åtgärder mot brotten, både genom lagstiftning och på andra sätt. Här är det viktigt att på olika sätt försvåra att brotten begås, både när det gäller att minska tillfällena till brott och utrymmet för motivdrivande neutraliseringar. En modell eller taxonomi är ett sätt för att gruppera olika motåtgärder beroende på vilka brott som skall förebyggas, och med hänsyn till risken för olika skattebrott. Det kan vara hjälp att mer systematiskt diskutera motåtgärder.